

Selçuk Üniversitesi	
İlahiyat Fakültesi Kütüphane	
Denetim No.	12436
Tasnif No.	

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

el-MUSAYERE'DEN BAZI TESBİTLER

Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK (*)

İbn Hümam (öl. 861/1456) el-Müsayere isimli hacimce küçük ancak muhtevaca zengin Kelâm kitabını İmam Gazâlî'nin (öl. 505/1111) el-Risale'tu'l-Kudsiyye'sini ihtisar etmek için yazmaya başlamış fakat daha sonra müstakil bir eser ortaya çıkmıştır. Kemaleddin b. Hümam'ın bu yeni eseri İmam Gazâlî'nin Risalesiyle birlikte yürüyen, giden anlamına gelen el-Müsayere adını almıştır. Asıl adı el-Müsayere fi'l-Akaidi'l-Münciye fi'l-Ahire olan bu eseriyle İbn Hümam asıl maksadını ortaya koymaktadır. Bu, dünyadaki sağlam, nezih itikadın Ahiretteki kurtarıcı rolüdür. O, dünyadaki iman ile ancak Ahirette kurtuluşun söz konusu olduğuna, ehemmiyetle, Kitabının ismiyle işaret etmektedir.

el-Müsayere'yi dört rükün ve her rüknü on asıl şeklinde tanzim eden İbn Hümam, iman ve İslam konularına Hatime'yi tahsis etmiştir.

Birinci rükünde Allah'ın zatını, ikinci rükünde Allah'ın sıfatlarını, üçüncüsünde Allah'ın Fiillerini, dördüncü rükünde ise Peygamberliği ele alan İbn Hümam, Allah'ın varlığının bilinmesi konusunda, dün ve bugün asla eskimeyen Kur'an vahyine, Kur'an metnine müracaat ederek çağdaş bir yaklaşım sergilemiştir. O, bu tutumuyla Kelâmî konularda ve diğer bütün meselelerde çözümün Kur'an'da olduğu gerçeğini bir defa daha teyid etmekte, beş asır öncesinden bir ışık olmakta, bir metod dersi vermektedir. Sözü edilen konuda İbn Hümam'ın kullandığı ayetlerin meallerini bir defa daha birlikte hatırlayalım :

"Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, insanlara yararlı şeylerle denizde süzülen gemilerde, Allah'ın gökten indirip yeri ölümünden sonra dirilttiği suda, her türlü canlıyı, orada yaymasında, rüzgarları ve yerle gök arasında emre amâde duran bulutları döndürmesinde, düşünen kimseler için deliller vardır. (Bakara 2/164)

Söyleyin; akıttığınız meniden insanı yaratan siz misiniz, yoksa Biz mi yaratmaktayız. (Vakıa, 56/58 - 59)

Söyleyin; ektiklerinizi yerden bitirenler sizler misiniz, yoksa Biz mi bitiriyoruz. (Vakıa, 56/63 - 64)

(*) S. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Söyleyin; içtiğiniz suyu buluttan indiren sizler misiniz, yoksa onu Biz mi indiririz. (Vakıa, 56/68 - 69)

Söyleyin; yaktığınız ateşin ağacını var eden sizler misiniz, yoksa onu Biz mi var ederiz. (Vakıa, 56/71 - 72)

Modern ilmin verilerine göre hareket edildiğinde Allah'ın varlığının bilinmesinin çok kolay olduğu günümüzde, İbn Hümam yaşadığı dönemde sanki ilmin verileriyle Kur'an'ın söylediklerini meczederek Allah'ı bulmak isteyenlere bir zeytin dalı uzatmaktadır. O'na göre Allah'ın varlığını bilme hususunda insanlardan bazıları büyüklenmelerinden, kibirlerinden dolayı ibret almayarak şirke, küfre düşmüşlerdir. Onlar bu inkârlarına bağlı olarak ölümden sonra dirilişe de inanmamışlardır. Herşey açık, aşikâr olmakla birlikte insanı şirk, küfür bataklığına düşüren insanın kibridir, boş gururudur.

Aslında insan, Ankebut suresinin meallerini vereceğimiz 61. ve 63. ayetlerinde söz konusu edildiği gibi Allah'ı gâmiz bir şekilde tanır. Ancak işine gelmediği için onun emirlerine boyun eğmez, itaatı Allah'a değil başkasına tahsis eder.

"And olsun ki onlara: "Gökleri ve yeri yaratan, güneşi, ayı buyruğu altında tutan kimdir?" diye sorarsan, şüphesiz "Allah'tır" derler. Öyleyse niçin döndürülüyorlar."

"And olsun ki onlara: "Gökten su indirip onunla, ölümünden sonra yeri diriltene kimdir?" diye sorarsan, şüphesiz "Allah'tır" derler. De ki: "Övülmek Allah içindir" fakat çoğu bunu akledemezler."

O halde, insanın fitratında Ulûhiyyetin Allah'a ait olduğu yer etmiştir. Zaten Peygamberler de insanları Tevhid çağırışlar, onları "Allah'tan başka ilah yoktur" gerçeğini söylemeye davet etmişlerdir. Çünkü insan, yaratıkların bir tek ilahının olduğunu biliyor. Peygamberler Tevhid'e bulaşan pislikleri kaldırmaya, Tevhid akidesinin üzerindeki külleri atmaya gelmişler, Allah ile insan arasındaki Tevhid akidesi söz konusu olduğunda, bağları kurmaya, Tevhid akidesini tekraren sağlam ve saf bir şekilde tesis ve inşa etmeye gayret göstermişlerdir.

İbn Hümam el-Müsayere'de Allah'ın zatı ve sıfatları konusunda klasik bilgileri sade, açık ve derli toplu, teferruata kaçmadan, didaktik bir tarzda vermekte, zaman zaman çarpıcı ifadeler ve görüşlere yer vermektedir. Söz gelimi Allah'ın vahdaniyetini anlatırken, göklerde ve yerde nizamın bozulmayışını Allah'ın Kur'an'da haber verişine bağlamakta ve şöyle demektedir: Allah bu düzenin bozuluşunu, ancak Allah'tan başka ilahların varlığına bağlamıştır. Allah'tan başka ilah olmadığına göre bu düzen bozulmayacaktır ve Allah bir tektir.

O, bu ifadeleriyle Kur'an ayetlerinin künhüne vakıf olduğunu ortaya koymakta, hiç olmazsa bu konularda Kur'an'ı dinlemenin lüzumuna işaret etmektedir.

İbn Hümam, el-Müsayere'sinde en geniş yeri Allah'ın fiilleri bölümüne ayırmıştır. O, bu davranışıyla çağdaş Kelâm anlayışına öncülük etmektedir. Zira Kelâm'ın devrimizde en büyük ve en aslı konusu insan ve hürriyeti problemidir, insanın kendi başına ve Allah'ın huzurundaki durumudur. O, bu bölüme girmeden bir ince meseleye temas etmekte, bu meseleyi tatlıya bağladıktan sonra diğer konulara geçmektedir. İbn Hümam'ı rahatsız eden konu; Hanefilerle (Maturîdiler) Eşariler arasındaki fiili sıfatların kıdemi, ezeliyeti meselesi, yani Allah'ın Tekvin sıfatıdır.

Eşariler Tekvin'i Allah'ın kudret sıfatıyla birlikte mütalaa ettiklerinden Maturîdiler gibi ayrı bir Tekvin sıfatı kabul etmemekteler, dolayısıyla Allah'ın rızık verme, ihsanda bulunma v.b. fiili sıfatlarını, sanki hâdis, sonradan oluşan sıfatlar gibi değerlendirmektedirler.

Maturîdiler ise Allah'ın bütün sıfatlarını zatî, subûti, fiilî, haberî, hepsini kadîm, ezeli kabul etmekte, sonradan meydana gelen bir ilahî sıfat düşünmemektedirler.

İbn Hümam bu iki görüşü İmam Azam Ebu Hanife'den ve daha sonraki bir Hanefî bilgin, 331/942'de Mısır'da vefat eden İmam Tahavî'den ictihâs yaparak, aralarında bir telif, uzlaşma yapma zarureti hissetmiş, Eşarilerin de Hanefî - Maturîdi Kelâmcılarının söylediklerini ifade ettiklerini beyan etmiştir. Yani ona göre, Allah'ın fiili sıfatlarıyla da ezeli olduğu, O'nun fiili sıfatlarının sonradan meydana gelmediği hususunu Eşariler de benimsemiştir.

İbn Hümam bu tavırla iyi niyetin, birleştirici anlayışın emsalsiz bir örneğini ortaya koymaktadır. O'nun gönlü, böylesine önemli bir konuda Ehl-i Sünnet'in iki büyük itikadî kolunun farklı görüşlere sahip olmalarına razı değildir. Herhalde İbn Hümam bu davranışıyla da günümüz müslümanlarına çok anlamlı mesajlar sunmaktadır.

İnsanın fiillerinin meydana gelişinde çok ince, dakik bilgiler sunan, konuyu fevkalâde bir üslûpla derinliğine inceleyen İbn Hümam için Tek Yaratıcı vardır, ALLAH. O'nun bu bahiste söyledikleri tam bir araştırma konusudur. Rahatça üzerinde bir doktora çalışması yapılabilir. Kendi görüşlerinin yanısıra geçmiş bilginlerin görüşlerini de vukufu ve tam bir şahlâhiyetle değerlendiren İbn Hümam'ın şu sözleri câlib-i dikkattir :

"Allah insana ihtiyari fiillerini yapma yetkisi vermiştir. İnsanın bu konuda tam bir hürriyeti vardır. Allah insana hayrı ve şerri tarif etmiş, bildirmiştir. Allah ayrıca insana istediği fiili yapma ve terketme kudreti, gü-

cü vermiştir. Daha sonra Allah insana hayrı işlemesini ve bunu işlediğinde sevab, şerri terketmesini ve bunu işlediğinde ıkab, ceza vereceğini beyan etmiştir. Bunları da insanın gücüne ve ihtiyarına bağlamıştır. Bütün bunlar Allah'ın uluhiyyetinde asla bir noksanlık değildir. Normal ve makul hususlardır."

Allah insanın hayatında, işlerini yapmasında irade ve gücünü kullanmasında böyle bir nizam tesis etmiştir. Aslında bu düzenin işleyişinde insana çok büyük değer verilmekte, insana önünde rahatça hareket edebileceği boş bir alan, yani hürriyet alanı bahşedilmektedir. İnsan bu alanda hayırdan veya şerden birini seçebilir, ancak o bu seçtiklerinin en-camına katlanacaktır. Hayır ve şerrin, emrin ve nehyin, marufun ve münkerin, güzel amel ile çirkin amelin neticesi bellidir. İnsan bunları işlemeden sonuçlarını bilmektedir. İnsan yaptıklarından sorumludur.

Kaza ve Kader; insandan azim ve ihtiyarı kaldırmaz. İnsan azmi, iradesi ve gücü olmakla birlikte Kaza ve Kader dairesinde fiillerini icra eder.

Gerçekte Allah insanların ne yapacaklarını, nasıl bir hayat çizgisi takip edeceklerini bilir.

İbn Hümam, Kaza ve Kader meselesini Allah'ın mutlak ilmi ile izah etmek suretiyle konuya esneklik ve derinlik kazandırıyor. O, bu konuda güneş ve ay tutulmalarının önceden bilinmesini, Allah'ın insanın fiillerini önceden bilişine misal veriyor.

İradesiz, güçsüz ve sonuçta hürriyeti olmayan bir insan anlayışı Teklifleri ortadan kaldırır, o zaman dinin, peygamberin gelişinin hiç bir anlamı olmaz.

İnsanlar şakî ve saîd, cehennemlik ve cennetlik olarak ikiye ayrılır. Ancak şakîler, kötüler Allah'ın adaleti gereği, saîdler, iyiler de Allah'ın fazlı, keremi gereği bu evsafa olmuşlardır. Ancak şu gerçeği unutmamak gerekir: Allah'ın fazlı, keremi, lütfu herkesi kapsar, fakat bu lütuf ve keremden kaçanlar ilahî adalet gereği şakî olurlar.

İbn Hümam Kur'an'ın tam bir bendesidir. O, Kur'an'ı Hz. Peygamberin nübüvvetinin en büyük alameti olarak görür, onu bütün zamanlar boyunca devamlı, en muazzam aklî mucize olarak değerlendirir. Tabii Hz. Muhammed S. üstün ahlakî meziyetleriyle, bıraktığı en büyük manevî miras sünnetiyle ve hissî mucizeleriyle son peygamberdir.

İbn Hümam, Ahiret konusunu işlerken de Kur'an'ın en güzel aklî delillerini kullanıyor. Mesela Lokman Suresinin 28. ayetini bu hususta delil olarak kullanması konuyu, aklî ve naklî yönden, temellendirme bakımından önem arz ediyor.

"Ey İnsanlar! Sizin yaratılmanız ve tekrar dirilmeniz tek bir nefsin yaratılması ve tekrar dirilmesi gibidir. Şüphesiz Allah işitendir, görendir."

Ayrıca Rum suresinin 27. ayetini de hatırlatıyor :

"Önce yaratan, ölümünden sonra tekrar diriltten O'dur. Bu, O'nun için daha kolaydır. Göklerde ve yerde olan en üstün sıfatlar O'nundur. O, güçlüdür, hakimdir."

İbn Hümam'a göre iade, yani tekrar yaratma, diriltme, ilk defa yaratmadan farksızdır, tıpkı ilk yaratma gibidir. Allah ilk defa nasıl yarattıysa ikinci defa aynı şekilde yaratacaktır. Aslında ikinci yaratma O'nun için daha kolaydır. Çünkü birincisi modelsiz, ikincisi modellidir.

İmamet'in müslümanlar üzerinde genel tasarruf hakkı olduğunu söyleyen İbn Hümam, imam tayininin aklen değil naklen vacib olduğunu beyan etmekte, bunu dini ve dünyevî işlerin düzenli görülmesinde en önemli husus olarak değerlendirmektedir.

Hz. Ebu Bekr'in Hz. Peygamber'den sonra hak halife olduğunu aklı ve nakli delillerle anlatan İbn Hümam, Hz. Ali ile ilgili iddiaları reddetmekte, bu konuda "bütün Sahabeyi hata ile" suçlamanın kökten bâtıl olduğunu belirtmektedir. Müslümanları ilk devirlerden bugüne kadar fazlasıyla meşgul eden imamet konusunda, özellikle Hz. Ali konusunda geniş açıklamalar yapan İbn Hümam, Sünnî inanç doğrultusunda Hz. Ali'ye Hulafa-i Raşidin'in dördüncüsü olarak büyük saygı gösterir. Ona göre Sahabe'nin hepsine Allah'ın övdüğü tarzda övgüde, sevgide bulunmak gerekir. Sahabe arasında ayırım yapmak temiz İslami inançla bağdaşmaz. Zira Sahabeyi Allah ve resulü sena etmiştir.

İmamda bulunması gereken şartları müslümanlık, erkeklik, üstün ahlaki meziyetler, ilim, yeterlilik ve şecaat olarak zikreden İbn Hümam, adil olan İmam'a müslümanların facir olsa da, ancak şeriata muhalefet etmediği müddetçe itaat etmelerinin farz olduğunu ifade ediyor .

İbn Hümam'ın ifadelerinden onun çok samimi bir mümin ve müslüman olduğu açıkça anlaşılıyor. Kitabının sonuna eklediği iman ve İslam bahsini işlerken bu durum bariz bir şekilde görülüyor. O'na göre iman; Hz. Muhammed'i itikad ve amel olarak tasdik etmektir. Şehadeteyni söyleyenin bununla mutabakat halinde olması gerekir. Hz. Muhammed'in risaletine inanan kimse, Allah'ın kulluğa, ibadet etmeye lâyık tek varlık olduğunu aksiyon halinde isbat etmesi icâbeder. İnsanın her türlü şırk tavırlarından amellerini temizlemesi, uluhiyette Allah'ın bir tek olduğunu, Kur'an'da anlatıldığı şekilde Allah'a inandığını izhar etmesi icâbeder. Küfür, tekziple veya dini hafife almakla vuku bulur.

Ehl-i Kitap'tan Allah'ı bir tek kabul edenler ve Hz. Muhammed'in arapların müşriklerine veya başkalarına peygamber gönderildiğini söyleyenlerin imanı geçerli değildir. Zira geçerli, sahih imanda, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul esastır.

Taatler imana dahil edilirse iman artar, Taatlere bağlı olarak iman artar eksilir. Bunun aksi durumda ise iman tasdik ve hüküm olarak ne artar ne eksilir. İman, tasdiki ortadan kaldırıcı bir şey söylenmedikçe ve yapılmadıkça yok olmaz, kişiyi terketmez. İnsanın bu imanı diri tutması için sürekli onu yenilemesi gerekir (1).

(1) Kemâlu'd-Din b. Humam, Kitabu'l-Musayere, Mısır 1347.